

Kršćanski politički filosemitizam

Milić, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:798656>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-16**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

KRŠĆANSKI POLITIČKI FILOSEMITIZAM

Filip Milić

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
diplomski studij politologije

KRŠĆANSKI POLITIČKI FILOSEMITIZAM

Mentor: doc.dr.sc. Boris Havel

Student: Filip Milić

Zagreb,
Rujan 2018.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	1
IZJAVA O AUTORSTVU	2
UVOD	3
NJEMAČKA.....	5
VELIKA BRITANIJA	11
SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE	18
ZAKLJUČAK.....	25
LITERATURA	26
INTERNETSKI IZVORI	28
SAŽETAK	29
KLJUČNE RIJEČI.....	29

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem da sam diplomski rad *Kršćanski politički filosemitizam*, koji sam predao na ocjenu mentoru doc. dr. sc. Borisu Havelu, napisao samostalno te da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obveza na ovom ili nekom drugom učilištu te da na temelju njega nisam stekao ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16. – 19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Filip Milić

UVOD

Kako bismo mogli razumjeti što je to filosemitizam, potrebno je prvo razumjeti tko su Židovi, u čemu se ogleda njihova povijesna povezanost s kršćanima te što je antisemitizam, a na ta pitanja pokušat ćemo dati odgovore u tijelu ovoga rada. Razlike unutar velikih fenomena poput antisemitizma i filosemitizma činit će osnovu rasprave. Za antisemitizam ćemo pokazati kako se ne radi toliko o monolitnom fenomenu ili skupu mišljenja i predrasuda, koliko o skupu povijesnih iskustava, osobnih anegdota i pripovijesti, koje su nastajale na različitim stranama svijeta. Izvest ću kako se, za primjer, u Rusiji, Sjedinjenim Američkim Državama, Njemačkoj i Turskoj, unatoč poklapanju nekih pojava, ne radi o jednoznačnoj ideji antagonizma prema židovskome narodu. Isto ću učiniti s filosemitizmom, ali u nešto većoj mjeri, uzevši u obzir temu rada. Filosemitizam ili judeofilija je opći naziv za sve fenomene i sva razmišljanja koja na Židove gledaju pozitivno. Nerijetko se odražava i u zauzimanju pozitivnog stava prema izraelskoj državnosti. Važno je naglasiti da, unatoč spominjanju drugih država, tri glavna slučaja na kojima ću temeljiti rad će biti Njemačka, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Američke Države. Kako je spomenuto, filosemitizam, poput antisemitizma, nije ni približno monolitan, te unutar njega postoji nekoliko struja, koje povezuje dobronamjernost prema Židovima iz potpuno različitih razloga. Nadalje, fenomen kršćanskog filosemitizma možemo načelno podijeliti u dvije tradicije: anglosaksonsku i njemačku. Obje struje nastale su u okviru protestantizma, potaknute novim i doslovnijim čitanjem Biblije, pogotovo Staroga zavjeta. Njemačka struja je ponajviše vezana uz pijetiste, a anglosaksonski filosemitizam je gotovo isključivo vezan uz zajednice evanđeoskog kršćanstva¹, koje su počele nicati u XIX. stoljeću, tijekom tzv. Drugog i Trećeg buđenja.² Prvenstveno ćemo se usredotočiti na religijski filosemitizam, s posebnim osvrtom na kršćanski politički filosemitizam, unutar kojega također postoje podjele. Iako obje inačice

¹ Evanđeoski kršćani nastaju kao pokret unutar sve tri velike kršćanske obitelji, katoličanstvu, pravoslavlju i protestantizmu. Pod time se misli na (a) sve kršćane koji svoju osobnu vjeru temelje na evanđelju – pripadnici Pentekostne, Baptističke ili neke druge samostalne crkve i (b) pripadnike Evanđeoske pentekostne crkve. U ovome tekstu izraz evanđeoski kršćani ili pripadnici evanđeoskih crkava primarno će se odnositi na europske i američke protestante, koji prelaze u novonastale evanđeoske crkve ili unutar ustanovljenih crkava šire ideje novonastalih crkava i zajednica. Za više vidjeti *Leksikon evanđeoskog kršćanstva*, Stanko Jambrek.

² *Drugo buđenje* označava pokret unutar anglosaksonskog, pogotovo američkoga neetabliranoga protestantizma. Počeo je krajem XIX. stoljeća, te urodio procvatom novih metodističkih i baptističkih crkava te neovisnih popovjednika. *Treće buđenje* se nastavlja sredinom XIX. stoljeća, te je ponajviše utjecalo na pijetističke protestantske denominacije. Crkve, koje su tada nastale ili doživjele reformaciju, su bile izrazito usredotočene na društvene aktivnosti, tj. na rješavanje gorućih društvenih pitanja poput robovlasništva. Istaknuti predstavnik je William Wilberforce, čije je lobiranje dovelo do ukidanja ropstva na teritoriju Ujedinjenog Kraljevstva te, također, John Brown, koji je smatrao za svoju bogomdanu misiju osloboditi crnce i smaknuti njihove bijele vlasnike.

pronalaze utemeljenje u kršćanskoj Bibliji³, njihovi su ciljevi i načini ostvarenja vrlo različiti. Osnovna tema ovoga rada je pokazati zašto kršćani podupiru Židove, a kasnije i državu Izrael, te posebno koje su tome bile i jesu političke pobude, a koje eshatološke, zbog čega ćemo ih izravno usporediti. Eshatološki filosemitizam je sustav razmišljanja. Malobrojni pobornici tog sustava vjeruju da provođenjem svoje politike i ideja mogu uzrokovati drugi dolazak Isusa Krista, opće uznesenje i uspostavu fizičkoga vječnoga Kraljevstva Božjega sa središtem u Jeruzalemu, zbog čega je, smatraju, potrebno provesti određene politike. Nasuprot eshatološkom, politički filosemitizam ima znatno drugačije pobude i ciljeve, iako također počiva na biblijskim temeljima. Prikazat ćemo tradicije filosemitizma, anglosaksonsku i njemačku, njihov razvitak te utjecaj na odnos prema Židovima. Također je važno navesti razliku između antisemitizma i antijudaizma (protužidovstva). Dok je antisemitizam protivljenje Židovima na političkim i rasnim temeljima, koje je kulminiralo u nacističkim (ne)djelima, protužidovstvo je vjerska ideja.⁴ Iako je postojao i ranije, pravu snagu dobio je demografskim promjenama unutar rane Crkve. Dok su većinu na početku činili Židovi i poneki nežidov, kasnije se slika preokrenula, štoviše počinju sukobi među crkvenim ocima i naučiteljima po pitanju postojanja mjesta za Židove u Crkvi, gdje jedni smatraju da je takvo što moguće (Augustin), a drugi odbacuju mogućnost uključivanja Židova u Crkvu, pravdajući to stavom da su oni kolektivno odbačeni od Boga (Justin Mučenik, Ivan Krizostom)⁵ (Skarsaune, 2002: 259 – 276)⁶. Konačno, zaključak će sadržavati kratki pregled iznesenoga te nekoliko osobnih dojmova o smislenosti pokreta, okolnostima u kojima je nastao i njegovoj budućnosti.

³ Židovi koriste samo Petoknjžje (Toru) te druge knjige poput Talmuda, Mišne i Gemare koje su njima

⁴ To ne znači da antisemitizam i antijudaizam nemaju izravnih poveznica. Nacistički zakoni su bili vrhunac spoja tisućljetnih zaključaka crkvenih sinoda s kvaziznanstvenim rasnim teorijama.

⁵ Sv. Pavao (5. – 64. ili 67.), sv. Augustin (354. – 430.), Justin Mučenik (100. – 165.), Ivan Krizostom (349. – 407.)

⁶ Za više vidi *Barnabina poslanica, Kontroverza između Jazona i Papiska Aristona od Pelle, Dijalog s Trifonom Justina Mučenika, Protiv Židova Tertulijana od Kartage, Meliton od Sardisa: Prvi pjesnik deicida* Erica Wenera.

NJEMAČKA

Unatoč globalnoj važnosti anglosaksonskog filosemitizma, Njemačka nam je zanimljiva iz više razloga. Prvo, povijesno promatrano, kao država s jednim od istaknutijih antisemitskih nasljeđa, ali i, drugo, kao mjesto rođenja vrlo osebujnog filosemitskog pokreta. Antijudaizam u Njemačkoj nije mnogo drugačiji od onoga drugdje u Europi – motiviran je predrasudama o škrtosti i optužbama deicida⁷ te općim nepovjerenjem prema Židovima. Posebnost Njemačke je u tome da je uz pomoć njemačkog romantizma, antijudaizam zajedno s antiintelektualizmom u konačnici doveo do nastanka nacionalsocijalističkog pokreta u čijim je temeljima mržnja prema Židovima bila čvrsto ustanovljena. Samim time je jasno da je njemački filosemitski pokret, iako bi ga bilo bolje nazvati antiantisemitskim, bio važna karika u borbi protiv antisemitizma (Levenson, 1996).

Iako je postojao i ranije, njemački antijudaizam je prvi put došao do izražaja 1096. na području rijeke Rajne. Za to je, nakon pape Urbana II., koji je pozvao na križarski rat, najzaslužniji Petar Pustinjak⁸ (Chazan, 1987). Pronalazeći motivaciju u općem religijskom zanosu, oko Petra se u Francuskoj i Njemačkoj okupilo veliko mnoštvo svijeta. Za Petra zbog nedostatka povijesne građe ne možemo ustvrditi je li gajio protužidovske stavove, ali možemo reći da i kada bismo pretpostavili da jeste, bilo bi teško utvrditi koliko su one bile snažnije od onih prosječnoga kršćanina toga vremena. No za njegove sljedbenike može se zaključiti da se radilo o pripadnicima nižega sloja: sitnome plemstvu, siromasima i osiromašenima, koji su u dotičnim događajima uočili priliku za vlastiti probitak. U gradovima Mainzu, Trieru i Kölnu križari su počinili velike zločine nad židovskim stanovništvom, počevši od pljačke pa sve do pojedinačnih i masovnih pokolja. Iako je Petar skupa sa svojom pratnjom nastavio prema Svetoj zemlji i nesretnom skončanju, određene skupine njegovih pratitelja su se putem odvajale i nastavljale vršiti zlodjela nad europskim Židovima. Neke od

⁷ *Deicid* je povijesno jedna od najčešćih u kršćanskom svijetu Židovima upućivana optužba, kojom ih se krivi za ubojstvo Isusa Krista. Iako dio židovskoga naroda, prema biblijskim tekstovima, jeste tražio smrt za Krista, a slobodu za Barabu, Pilat je bio taj koji ga je osudio i zapovjedio njegovo smaknuće. Optužba je neutemeljena i proizlazi iz kršćanskog folkloru i mitologije nastalih u vrijeme kad je biblijski tekst bio nedostupan a nepismenost i neukost rašireni. Uz to, njezino utemeljenje je, poziv na ubojstvo, neobvezatan iskaz osobnih htijenja, a ne zakonski i pravno važeći čin. Pozivi na smrt su bili i ostali vrlo zabrinjavajući, ali ih se ne može izjednačiti s činom ubojstva.

⁸ Petar je bio iz Amiensu u Francuskoj, ali su njegovi pristaše i pratitelji bili uglavnom s područja današnje Njemačke. Koristim se nazivom „njemački antijudaizam“ i stoga što su se dotični događaji zbili u gradovima na zapadu današnje Njemačke. Upitno je može li se Petra s pravom nazvati ocem njemačkog antisemitizma, ali uzevši da je barem nazivno bio vođa mase, a kasnije i Narodnog križarskog rata, ne treba mu niti odricati zasluge za njegov uspon.

tih skupina doživjele su kraj u sukobima s vojskama vladara diljem Europe, poput one koju je porazila mađarska vojska, pa nikada nije dospjela do Svete zemlje (Chazan, 1987). Nije se radilo o izdvojenome slučaju, ali je zbog organiziranosti sudionika i brutalnosti njihovih činova to razdoblje imalo povezanosti ili čak predviđanja prilika u nacističkom Trećem reichu. Ipak, važno je znati da su židovske zajednice na području današnje Njemačke nakon ovih nemilih događaja uživale relativan mir sve do vremena visoke renesanse, odnosno kraja XV. stoljeća, kad se stanje ponovo pogoršalo.

Kako bi se razumjelo sljedeće događaje, treba razumjeti teologiju supstitucije, odnosno doktrinu zamjene prema kojoj je s nastankom Crkve kao kršćanske zajednice povlastica odabranog Božjeg naroda Izraela prešla na kršćane, čime se opravdavallo prijezirno gledanje na Židove, koji nisu prepoznali i priznali Isusa, već su nad njime počinili deicid. Doktrina supstitucije bit će primjenjivana diljem kršćanskoga svijeta sve do protestantske reformacije, kada će ostati na snazi samo u Katoličkoj crkvi. Kako je *sola Scriptura*⁹ jedno od pet temeljnih načela protestantizma¹⁰, protestanti će je odbaciti, makar joj je moguće pronaći tragove u Bibliji¹¹. Unatoč podrobnom čitanju Biblije, protužidovski sentiment u Europi i nakon reformacije je ostao itekako snažan. Do njegovoga slabljenja doći će tek po nastanku radikalnih denominacija¹², poput menonita i huterita, koji u svojim učenjima imaju nauk o novom Cionu te novu eshatologiju¹³, koja je bila od posebnoga zanimanja onima koji bi se u danom kontekstu mogli smatrati radikalima i aktivistima, unatoč doktrini predestinacije¹⁴ do koje su izrazito držali i u etabliranom protestantizmu. Radikali su smatrali da svojim postupanjem mogu prouzročiti Sudnji dan i Drugi dolazak. Što se tiče Ciona, on je uvijek bio tamo gdje su bili i oni koji su se u njega uzdali, bježeći od svijeta koji ih je pokušavao zvesti

⁹ *Sola Scriptura*, lat. samo Sveto pismo.

¹⁰ Druga četiri načela su *sola fide*, *sola gratia*, *solus Christus* i *solus Deo gloria*, lat. samo vjera, samo milost, samo Isus, samo Bogu slava.

¹¹ Rimljanima 11:1, 11:17 – 20.

¹² Ove denominacije se nazivaju radikalnima jer su bile utemeljene na radikalnim zamislima o vjeri i društvu. S vremenom, radikali se sukobljavaju s luteranima po pitanju potpore magistratima (prinčevima, kneževima i drugim sekularnim vladarima) koje je, prema luteranskom nauku, postavio Bog. Vidjeti Justo Gonzales i Quentin Skinner *The Foundations of Modern Political Thought: Volume II: The Age of Reformation*.

¹³ Eshatologija je grana teologije koja se bavi posljednjim vremenima.

¹⁴ Predestinacija je protestantska doktrina prema kojoj je Bog svemu odredio nepromjenjivu sudbinu. Što god čovjek učinio protivno njoj, smatra se potvrdom njegove grešne naravi. Jedini znak ispravnosti pri slušanju i provođenju Božjega nauka je uspješnost u životu. Kalvinisti su naglašavali rad i bogaćenje. Po doktrini predestinacije, samo oni koji su od Boga određeni su mogli biti uspješni pa se prema tome gledalo i koga je Bog odredio da bude uspješan. Luteranska inačica predestinacije se naziva *fiducia* – označava potpuno prepuštanje božanskoj volji. Utemeljena je u Bibliji i učenjima sv. Augustina, koji je prema ljudskome rodu gajio vrlo pesimističan sud koji je jedan od temelja kršćanstva. Zbog toga se spasenje ne može postići djelima i zato se Isus Krist žrtvovao na križu. Vidi Postanak 6. poglavlje, Psalam 51., Poslanicu Rimljanima.

i uništiti, radilo se o Oliveru Cromwellu i puritancima ili o burskim naseljenicima (Pietersee, 1991).

Ovaj kratki pregled njemačke povijesti završava prijelazom iz XIX. u XX. stoljeće u Pruskoj i u Njemačkome carstvu. Tijekom toga razdoblja dogodile su se za razvoj antijudaizma i njemačkog filosemitizma neke od najbitnijih promjene. Kasno XVIII. i početak XIX. stoljeća predstavljali su doba stvaranja nacija diljem Europe, pa tako i u Njemačkoj. Razjedinjenost njemačkoga naroda nije spriječila Pruse započeti integraciju, kako državnu, tako političku i kulturalnu. Isprva zaostala i nerazvijena zemlja, s jedinim suvremenim aspektom državnosti u svojoj vojsci, Pruska se počela izdizati nakon Napoleonove pobjede nad Saveznicima. Napoleon ju je nakon osvajanja razdijelio, efektivno neke dijelove pripojivši Francuskoj, a druge njoj podredivši. No činjenica da su njemačkome narodu bili nametnuti francuski zakoni može se prema neočekivanoj važnosti usporediti s Vilimovim osvajanjem anglosaksonske Engleske – provedena je potpuna pretvorba društva i gospodarstva. Kako se razvijala pod pretvorbom, tako se budio i nacionalni duh i gradila državotvorna svijest, pa iako će kasniji političari i državnici zamjeriti Napoleonu uvođenje nenjemačkih ideja poput republikanske jednakosti, Nijemci se nikada neće odreći države koju su iz toga vremena baštinili, makar ona bila utemeljena na francuskome modelu. Razlike između francuskog i britanskog modela građanskoga društva najlakše je primijetiti u tretmanu manjina, koje Francuska ne prepoznaje već na sve svoje stanovnike gleda kao na Francuze. Tako je i Pruska prisiljavala manjine da se definiraju kao Nijemci. Korijen tomu pritisku može se pronaći i u višestoljetnom uvjerenju u superiornost Germana, pogotovo sjevernih, zbog čega je bilo teško razumjeti zašto netko ne bi htio biti ili postati Nijemac. Dodatni poticaj asimilacijskim težnjama dali su njemački romantičari poput J. G. Herdera, Heinricha Heinea i J. G. Fichtea, koji su nacionalno ujedinjenje prepoznali kao svoj glavni cilj i uzmgli stvaranju njemačkoga nacionalnoga mita (Clark, 2008).

U žarište toga nacionalističkoga pokreta, koji je velikom brzinom iz načelno protufrancuskog domoljublja prerastao u ratoborni nacionalizam, među prvima su došli Židovi. Oni nisu bili jedina manjina koja je osjetila centripetalne sile njemačkog državotvornog nacionalizma, jer su ih osjetili i Poljaci, Danci te mnogi drugi podanici nepruskih država, ali su Židovi od posebnoga značaja zato što su u Pruskoj bili obespravljeni sve do 1812., pa su druge njemačke države morale prilikom ujedinjenja prihvatiti i emancipaciju te omražene skupine. Zasluge emancipacije Židova valja dati Frederiku Velikom, jednome od najvažnijih prosvijetljenih apsolutista Europe i važnome njemačkome vojskovođi, čiji su ratovi pruski

teritorij uvelike proširili, a time pod prusku upravu stavili i veći broj pripadnika manjinskih skupina, posebno pripojenjem sjevera Poljske. S druge strane, gospodarski gledano, Židovi su predstavljali jednu od uspješnijih njemačkih manjina. Kao i u ostatku Europe, živjeli su u getima, ali im je situacija u Pruskoj bila pretežno bolja nego u drugim europskim državama. Ono što ih je izdvajalo od ostalih koje se smatralo „nižima“, poput Slavena, bilo je to što su ih krasile osobine koje se smatralo njemačkima. Promatralo ih se kao potencijalno dobre njemačke građane *Reicha*. U pitanju su osobine koje do današnjega dana povezujemo s njemačkim mentalitetom, napose poduzetnost, štedljivost i skromnost¹⁵. Ne bi bilo preuzetno ustvrditi da su Židovi imali koristi i od toga što su ih vlastodršci dijelili na germanizirane i negermanizirane. Prvi su bili oni koji su već duže vrijeme proveli na njemačkome teritoriju te prihvatili „civilizirane“ običaje, a drugi su bili izbjeglice iz Rusije i istočne Europe, koje se smatralo manje ili potpuno neciviliziranim istočnjacima (Levenson, 1996).

Nakon Napoleonovoga pada 1815. i narodnih revolucija 1848., prodrli su u njemački nacionalni rječnik pojmovi liberalizma i jednakosti, koji su na tlu Njemačke i ranije bili pronašli plodno tlo. Njemački liberali, doduše, nisu predstavljali pravu političku silu sve do Weimarske republike, a onda opet od vremena Zapadne Njemačke, ali su ovome razdoblju bili zanimljiva skupina, koja se jedina borila za prava manjina, pa tako i Židova. S pojavom socijalista, neće biti jedini pretendent na titulu branitelja obespravljenih, ali socijalistička zamisao o jednakosti svih ljudi i staleža nikada neće u potpunosti odgovarati Židovima, zbog čega će njihova priklonjenost liberalima oblikovati spomenutu osobitu inačicu njemačkog filosemitizma. Njemački filosemiti su se vodili mišlju da ako žele biti shvaćeni kao liberali i branitelji svih manjinskih prava, ne smiju sebi dopustiti povezivanje s pojedinačnim skupinama, makar prividno (Levenson, 1996). Potpuna objektivnost je predstavljala jedan od najviših njemačkih ideala i dobrim je dijelom pomogla razvoju njemačke znanosti i tehnologije, ali i doprinijela nastanku predrasuda o Nijemcima kao hladnim i bezosjećajnim strojevima. Zbog već spomenutih mentalitetnih sličnosti, taj se predrasudni dojam postupno prelio i na Židove.

S druge strane, kada se zaviri dublje u tadašnje strukture društva, može se ustanoviti koliko je njemačko društvo bilo prožeto antisemitizmom. Konzervativizam vladajućih pojedinaca, koji su se držali što dalje od novih i revolucionarnim zamisli otežavao je prihvaćanje filosemitizma kao pozitivnoga pokreta te dovodio do takvih okolnosti u kojima se

¹⁵ Pravo pitanje je jesu li te „njemačke“ osobine preuzete od Židova, ali za odgovor na to bi bolje poslužio neki drugi prostor.

istovremeno govorilo pejorativno o Židovima kao skupini, a pozitivno o Židovima kao pojedincima te se pred optužbama za protužidovstvo branilo ispraznim argumentima.¹⁶ Jedan takav argument iskoristio je Max Weber kad je opisivao situaciju nakon Prvog svjetskog rata, govoreći da „se na mene ne može posumnjati da sam antisemit; skoro svi moji prijatelji su Židovi, a žena Felixa Mendelssohna je bila moja rođakinja. Čak štoviše, jedan časnik me je optužio da sam Židov“ (Levenson, 1996: 29). Istim opravdanjima pribjegavali su i njemački liberali kada su pokušavali braniti Židove, pa je iz toga diskursa proizišao pojam antiantisemitske obrane, odnosno opis pojave koji osigurava branitelja od opasnosti proglašenja filosemitom i narušavanja vjerodostojnosti. Levenson navodi dr. M.G. Conrada koji piše „nisam ni antisemit ni filosemit, tek sam promatrač fenomena... zadatak istraživača ili promatrača nije ni voljeti ni mrziti već prepoznati“ (Levenson, 1996: 31). S druge strane, antisemitizam se kao ideologiju općenito smatralo reliktom protekloga vremena, fragmentom prošlosti koji čovjeka sroza na nedostojne razine. U takvome svedenome raspoloženju odbojnosti prema objema krajnostima, antisemitizam i antisemiti nisu predstavljali problem zbog odnosa prema Židovima, već zbog opasnosti koju su predstavljali po druge Nijemce, bili oni Židovi ili ne.¹⁷

Bitno je spomenuti još jednu nit kojom je bila istkana potka liberalne zaštite Židova u Pruskoj, onu koja će se javiti i kasnije u Americi – osjećaj opće ugroze od preporođenog konzervativnog kršćanstva. Naime, kršćanstvo se od svih građana Njemačke očekivalo, čak i zahtijevalo – kako bi se nekoga smatralo dobrim Nijemcem, pretpostavljalo se da mora biti kršćanin. Židovi nisu bili pošteđeni, već su zbog svojih „njemačkih“ osobina su bili posebno poticani približiti se kršćanstvu. Liberali su na sudjelovanje Katoličke crkve u *Kulturkampf*¹⁸ gledali kao na ugrožavanje građanskih prava nekršćanskih Nijemaca (Levenson, 1996).

¹⁶ Jedan od takvih ispraznih argumenata, dan-danas korišten, je da ne možete biti rasist ako imate Afroamerikanca kao prijatelja. U ovom slučaju, ne možete biti antisemit ako imate Židova za prijatelja.

¹⁷ Ovdje se najviše misli na opasnost koju su predstavljali po državnu stabilnost zbog svog odnosa prema Židovima.

¹⁸ *Kulturkampf*, njem. kulturni rat, je naziv za skup pojava prije, tijekom i nakon ujedinjenja Njemačke, kada je stari pruski upravni aparat, na čelu s kancelarom Ottom von Bismarckom, vodio sukobe s manjinskim vjerskim i nacionalnim skupinama u cilju potpunog ujedinjenja. Većina sukoba je vođena po pitanjima sekularizacije i odnosa s neetabliranim protestantskim skupinama i katolicima. Cilj je bio stvoriti homogenu Njemačku, kojom bi bilo lakše vladati. Odnedavno se u Njemačkoj u jeku migrantske krize priča o stvaranju tzv. *Leitkultur* tj. vodeće ili glavne kulture. Na taj način bi se stvorila kultura u koju bi migranti mogli i trebali uroniti te samim time postati pravi Nijemci. Poteškoće i kontroverze su nastale zbog naravi prijedloga kao propisanoga od države, zbog čega je neke podsjetio na novi *Kulturkampf*, pogotovo današnje njemačke liberalne (predsjednik FDP-a je naglasio da je Temeljni zakon dovoljan i da ne treba ponovo okretati priču religiji).

Što se tiče uloge Židova u tim vremenima društvenih previranja, njihovi tadašnji prvaci aktivno su se borili za emancipaciju i primjenjivanje svih njemačkih prava i na židovsku manjinu. U isto vrijeme su jačali svoj položaj unutar njemačkog društva kroz uključivanje u strukovne klase tamo gdje im je bilo omogućeno; osim bankara, postajali su odvjetnici, liječnici, znanstvenici i glazbenici. Kasnije optužbe za vremena Trećeg *Reicha* uglavnom će biti usredotočene upravo na to, s time da će tužitelji tvrditi kako Židovi nikada nisu radili fizičke poslove, već su na ostale Nijemce gledali s visoka. Židovski vjerski vođe su raspravljali treba li židovstvo prilagoditi novim okolnostima, zbog čega su kroz godine nastale tri struje: konzervativna, reformistička i neoortodoksna. Konzervativci su bili zadovoljni *statusom quo* i promjene nisu smatrali potrebnima. Reformisti su: „od 1810. godine pokušavali promijeniti židovsko štovanje u skladu s vremenom“ (Herzog, 1995: 63) i vjerovali da su običaji i pogledi židovstva zastarjeli te da trebaju biti osuvremenjeni. U praksi je to, između ostaloga, značilo „uvođenje striktnosti tokom službe i poučnih propovijedi, skraćivanje liturgije...“ (Levenson, 1996: 63). Jedna od najznačajnijih promjena je bilo uvođenje njemačkog jezika u sinagoge kako bi se privuklo vjernike i predstavilo svima drugima Židove kao istinske Nijemce, članove njemačke nacije. Razljućeni napadima na tradiciju, neki Židovi osnivaju neoortodoksne sinagoge i sekte, koje odbacuju i *status quo* konzervativaca te pozivaju na strože poštivanje Božjeg zakona i odvajanje od drugih skupina kako bi se izbjeglo bilo kakvo uvođenje stranih i neobičnih zamisli.

VELIKA BRITANIJA

Velika Britanija poslužit će kako bismo prikazali razvoj anglosaksonskog filosemitizma (naspram njemačkog), koji će s vremenom biti izvezen u SAD i druge zemlje Britanskog carstva. Uzrok razlike u odnosu prema Židovima se može naći u uređenju države te njenom geografskom položaju. Druga glavna razlika je u vrsti protestantizma koju je prakticirala anglosaksonska naspram germanske zajednice, odnosno evangeličko kršćanstvo s usredotočenjem na eshatološka pitanja naspram luteranstva i katoličanstva.¹⁹

Razvoj Engleske i cijele Velike Britanije²⁰ kao otočne države usredotočene na trgovinu je znatno pridonio oblikovanju odnosa stanovništva i države prema Židovima, unutar i izvan nje. Bivajući odvojena od kontinenta, Engleska je uglavnom bila lišena sposobnosti sudjelovanja u kontinentalnim igrama moći, pa su se anglosaksonski kraljevi bavili ujedinjavanjem otoka i rješavanjem sukoba s Piktima, Škotima te neizbježnim skandinavskim napadačima. Sve do 1066. godine i uzastopnih bitki kod Stamford Bridgea i Hastingsa, o Engleskoj se nije niti moglo govoriti kao o europskoj kraljevini. Engleska je prema političkom, vojnom i gospodarskom uređenju više podsjećala na zemlje skandinavskoga kruga, pa je Vilimovu normansku invaziju bitno usporediti s rimskom invazijom stoljećima ranije, uzevši u obzir opseg do tada nezamislivih promjena kojima je podložila Englesku i uvela je u europski političko-vojno-gospodarski krug. Po njezinome dovršetku, Engleska je po prvi put cjelovito ujedinjena i centralizirana, a nešto kasnije će na prijestolje doći i prava europska dinastija Plantagenet iz loze Anjou, koji će sa sobom donijeti i francuske posjede, koji će postati okosnica problematike Stogodišnjega rata. Rezultati toga sukoba će okrenuti Englesku od Europe, kontinentalnih posjeda i kopnene vojske prema mornarici, trgovini i kolonijama (Garnett, 2010).

Gornji povijesni uvod važan je stoga što je bez njega teško govoriti o filosemitizmu u Britaniji. Neki od spomenutih događaja uvelike su utjecali na pojavu i broj židovskog stanovništva na Britanskom otočju te na njegov značaj po englesko gospodarstvo. Odnosi engleskih monarha i Židova su tijekom povijesti bili vrlo burni – cijeno ih se kada su davali

¹⁹ Za razliku od drugih protestantskih crkava, pijetističke ili suvremenih američkih nenedominacijskih, Luteranska crkva nije usredotočena na eshatološka pitanja.

²⁰ Iako nisu potpuno međusobno izmjenjivi, planiram koristiti oba izraza budući da se nekad tiče specifičnog povijesnog trenutka, a nekad opće povijesti.

zajmove, a preziralo kada su očekivali povrat. Povremeno je protužidovski sentiment bujao, ali su samo jedanput bili protjerani, 1290. godine za vrijeme vladavine kralja Edwarda I.²¹

Poslije raskida Henrika VIII. s Katoličkom crkvom, jedan od najbitnijih događaja za temu filosemitizma je stupanje Olivera Cromwella na vlast, uzevši u obzir njegovu denominaciju i vlastodržačku pratnju. Cromwell je bio vladar kratkotrajne engleske republike, po konfesiji puritanac, pripadnik radikalne protestantske crkve nastale na učenjima nizozemskih kalvinista. Iako kalvinistički izdanak, puritanci su bili radikalniji te su često zapadali u sukobe s etabliranom anglikanskom crkvom, koju su smatrali previše katoličkom i nedovoljno reformiranom.²² Pomno su čitali Bibliju i napisano shvaćali doslovno, odbacujući metaforička tumačenja, pa su došli do zaključka da je engleska nacija novi Izrael, nastao od izgubljenog židovskog plemena. S dolaskom Cromwella na vlast postali su etablirani protestanti i pružila im se prilika ostvariti težnje i pretvoriti Englesku u Novi Cion, no, iako je taj pothvat propao zbog kratkoće republikanskog režima, ostavili su dubok trag u Engleskoj i svijetu (Pietersee, 1991).

Među prvim znakovima pojave novoga tumačenja Biblije bila je popularizacija eshatoloških naziva svojstvenih doslovnom shvaćanju, a drugi je bio prenošenje tih naziva i ideala u Novi svijet. Autori još uvijek raspravljaju iz kakvih se pobuda, vjerskih ili gospodarskih, 1620. mala skupina engleskih puritanaca zaputila u pravcu zapada te osnovala Plymouth, drugu englesku koloniju u sjevernoj Americi. Osim što predstavlja važan dio osnivačkog mita Sjedinjenih Američkih Država, Plymouth je bitan, posebice za ovu temu, i stoga što je puritanskim naseljenicima predstavljao čisto zemljište za izgradnju Novoga Ciona, kako će kasnije burskim *voortrekkerima*²³ biti važan bijeg u unutrašnjost južne Afrike. Više riječi o Novom svijetu bit će u odjeljku o Sjedinjenim Američkim Državama (Smith, 2003).

²¹ Za više informacija, pogledati *Edikt o isključenju (Edict of expulsion)* kralja Edwarda I. od 18. srpnja 1290. godine.

²² Takvo je stajalište donekle razumljivo. Prilikom stvaranja vlastite crkve Henrik VIII. se nije namjeravao riješiti svih nasljeđa katoličanstva, već samo onoga što mu je smetalo, poput papinskoga posrednika između njegove osobe i Boga. Anglikanska crkva otad ima dvije glavne frakcije: visoku i nisku crkvu (*High church* i *Low church*); prva je povezana s bivšim katoličkim elementima tradicije i forme, a druga je bliža narodu i kalvinizmu te prezire sve ostatke katoličke tradicije i hijerarhije. Slična podjela postoji i u drugim državnim luteranskim crkvama.

²³ *Voortrekkeri* su bili Buri (nizozemski i drugi naseljenici kolonije Cape), koji su, nakon njezinog zauzimanja od strane Britanaca u ratu Treće koalicije, shvatili da neće moći živjeti kako su navikli. Prvenstveno se misli na prakticanje ropstva, koje je bilo izuzetno važno da održavanje poljoprivrede i gospodarstva, i kalvinizma, te na očuvanje nizozemskoga jezika. Odlaskom u divljinu, Buri su na sebe gledali kao na nove Izraelce, koji bježe od tiranskog faraona (Velike Britanije) te u Slobodnoj državi Oranje i Transvaalskoj republici osnivaju svoj novi Zion. Za više o burskom sakralnom nacionalizmu vidi *Odabrani narodi*, Anthony Smith.

U spomenutom povijesnom razdoblju Engleska je imperijalni i kolonijalni novak naspram Portugala i Nizozemske, a posebno u usporedbi sa španjolskim divom. Tijekom sljedećega stoljeća Engleska će prerasti u Veliku Britaniju te nadići svoje takmace i zavladatai velikim dijelom svijeta. Njihova vlast nad mnogim područjima bila je neizravna pod krinkom trgovačkih koncesija. Prožetost trgovačkog i političkoga carstva omogućit će židovskome stanovništvu Britanije procvat, a kako im je bilo zabranjeno baviti se inim zanimanjima, Židovi su se specijalizirali za novčarske poslove i trgovinu. Iako su zbog predrasuda vezanih uz te obrte bili odvajani u posebne dijelove gradova, „kao etnoreligijska dijaspora su uvijek dobro funkcionirali u imperijalnom kontekstu“ (Green, 2008: 179), a njihova umješnost i iskustvo činilo ih je vrijednim državama domaćinima, posebno poslije kolektivnoga protjerivanja iz svježe ujedinjene Španjolske. Dio španjolskih Židova je prihvatio katoličanstvo i ostao živjeti na svojim dotadašnjim staništima, ali je većina izbjegla u zemlje Osmanskog Carstva, posebice na Levant i to od obale Mediterana do Perzije, odnosno na područje gdje su već postojale židovske zajednice. Sultan je omogućio naseljavanje Židovima kako bi audio Španjolcima, ali i zato što mu je bila potrebna njihova vještina gospodarenja. Židovi su držali visoke položaje u Osmanskome carstvu, a kada je ono počelo propadati, a europske kraljevine jačati i raditi na podrivanju sultana preko srodnih religijskih manjina (Rusi pravoslavaca, Francuzi katolika), Britanci će, uvidjevši uspješnost takve politike, preuzeti ulogu zaštitnika Židova.

Osim što nisu imali drugoga izbora, Britancima su Židovi predstavljali dobar izbor i zbog široke mreže kontakata i zato što su s njima već uvelike poslovali u Maroku, preko puta Gibraltara, gdje su Židovi predstavljali prigušivač utjecaja drugih carstava na tu neovisnu državu. U zamjenu za provođenje imperijalne politike na području drugih država, Židovi su dobili povlašten položaj i jamstvo zaštite u Britanskome carstvu. Poznat je slučaj don Pacifica koji se nakratko preselio iz Maroka u Gibraltar, kako bi dobio britansko državljanstvo i sve privilegije koje su s njime dolazile. On je: „stvorio temelj za najpoznatiju parlamentarnu debatu o vanjskoj politici u devetnaestom stoljeću“ (Green, 2008: 180). Takvi običaji su uskoro postali toliko učestali da je marokanski sultan ostao bez utjecaja i veza kada su svi njegovi židovski podanici svoju odanost položili britanskoj kruni (Green, 2008).

Polazeći dalje, Britanci su stupili u dodir s levantskim Židovima putem sira Mosesa Montefiorea²⁴, kojega će ulaganja i filantropske aktivnosti prometnuti u oca Mishkenot

²⁴ Sir Moses Montefiore je rođen u Engleskoj krajem XVIII. stoljeća u židovskoj obitelji talijanskog podrijetla. Kroz godine je postao jedan od vodećih engleskih bankara, te je zbog svojih veza postao glavnim posrednikom

Sha'ananima, prve nove židovske zajednice na Bliskom istoku i protocijona. Slična politika provedena je i za vrijeme lorda Palmerstona, premijera i ministra vanjskih iz Liberalne stranke. U periodu od 1830. do 1865. godine Velika Britanija je bila u imperijalnom zenitu te je otvorila najveći broj veleposlanstava i diplomatskih predstavništava na teritoriju Osmanskog Carstva i Perzije do tada i primila u zaštitu veliki broj Židova, koji su se smatrali ugroženima.²⁵

Osnovno pitanje je kako ta politika nastala? Nije preuzetno zaključiti da su je imperijalne prilike donekle zahtijevale, ali snošljivost i želja za suradnjom sa Židovima ima dublji izvor radi kojega se moramo vratiti unatrag. „[...] Moguće rješenje za] židovsko pitanje nije imalo utjecaja na Palmerstonovu odluku da osnuje konzulat u Jeruzalemu već je to bila opća ekspanzija britanskih interesa i utjecaja na otomanskom teritoriju. [...] Britanski planovi za vraćanje Židova u Palestinu imaju više veze s protestantskom teologijom i eshatologijom nego s cionističkim nacionalnim narativom“ (Green, 2008: 177 – 178). Britanci su na mjestu diplomatskih i trgovačkih predstavnika od početka svoga imperija postavljali Židove iz pragmatičnih razloga, ali su se prema njima i dalje diljem svoga teritorija odnosili kao prema građanima drugog reda, dok na samome Britanskom otočju nisu imali nikakva građanska prava. Odnos se mijenja od 1858., kada kraljica Viktorija kroz parlament provlači zakon o židovskoj emancipaciji te ih nazivno izjednačuje s drugim građanima carstva.²⁶ Kao dugogodišnji premijer, državni tajnik za vanjske poslove (*Foreign Secretary*) i član britanskog parlamenta, lord Palmerston je imao velik utjecaj na vanjsku politiku Velike Britanije. U trenutku dolaska na vlast, član nove Liberalne stranke, bio je naklonjen intervencijama utemeljenima na liberalnima načelima, za razliku od svojih protivnika u Konzervativnoj stranci, no Palmerstonova politika prema Židovima nikad nije bila zasnovana na eshatološkim pretpostavkama, kao kod većine drugih britanskih evangelika. Njegova potpora je bila prvenstveno politička – spajala je prihvaćanje zajedničke prošlosti Židova i kršćana s političkim ciljevima. On, kao pripadnik Anglikanske crkve, službene crkve u Velikoj Britaniji, nije vjerovao u mogućnost izazivanja Sudnjeg dana ljudskim djelima. Rješenje „židovskog pitanja“ vidio je kao priliku da se Carstvo predstavi kao društveno

Velike Britanije prema Bliskom istoku, Turcima i Židovima. Često je putovao u navedena područja i tamo sklapao dogovore sa službenicima Porte i šire. Bio je toliko utjecajan da je postao jedan od najboljih prijatelja egipatskog paše, te se s njegovim blagoslovom pašin sin školovao u Engleskoj. Prema napisanome, moglo bi se pretpostaviti da je sir Moses Montefiore zapravo udario temelje britanskoj kolonijalnoj vlasti u Egiptu, toliko važnom zbog blizine Indiji i budućega kanala.

²⁵ Green lakonički piše da: „Palmerstona motivira politika, a ne proročanstvo“ (Green, 2008: 193).

²⁶ Zanimljivo je za napomenuti da je katolička emancipacija dovršena tek 29 godina prije židovske, rješavajući još jedno goruće pitanje nejednakosti, isto tako barem nazivno.

svjesno i voljno rješavati goruća pitanja. Lord je smatrao i da bi rješavanje pitanja pomoglo stvaranju savezničkog britanskog teritorija na području osmanskoga Levanta. Takva prilika se nije smjela propustiti, smatrao je, jer je osiguravanje lakšega pristupa dragulju Carstva²⁷, Indiji, bio jedan od glavnih političkih ciljeva Britanskoga Carstva. Stvaranjem takvoga posjeda u isto vrijeme omogućilo bi stvaranje nove židovske države, spašavanje već naseljenih Židova, koje je Osmansko Carstvo ugrožavalo, te podvođenje velikoga broja naseljenika pod britansku krunu. Smatralo se da bi, ukoliko bi ti naseljenici bili britanski podanici, Carstvo moglo za relativnu sitan iznos otkupiti njihovu vjernost od Porte,²⁸ time dodatno oslabiti sultanov autoritet, a sebi povećati diplomatsku, trgovačku i političku moć na području.

Reformiranje zastarjeloga i zaostalog Osmanskog Carstva je, uz Indiju, bio prioritet vlade lorda Palmerstona. Površinske reforme Carstva, koje je Sultan pokušavao provesti, za njega nisu bile prihvatljive, već je htio potpomoći revitalizaciji snažnoga Osmanskoga Carstva. Takva stremljenja nisu proizlazila iz brige za njegove stanovnike, već iz nacionalne koristi, naime kako je Osmansko Carstvo slabilo, Rusija i Francuska, ali i neke manje zemlje su pokušavale otkinuti dijelove njegovoga teritorija. Francuska je dugo priželjkivala Ponilje, ali je svoje naume uspjela provesti djelomično tek nakon Prvoga svjetskoga rata, prisvajanjem Sirije i Libanona. Rusija je bila daleko uspješnija. U nizu ratova od vremena Katarine Velike, pa do XX. stoljeća proširila se južno do područja Krima i Kavkaza, pa je prijetilo Bosporu, utjecaj na koji Britansko Carstvo nije bilo spremno izgubiti, kao niti omogućiti ruskoj crnomorskoj floti izlaz na topla mora (Green, 2008: 194 – 195).

Tijekom XIX. stoljeća, nakon određenoga pada u popularnosti, ponovno se pojavio trend doslovnoga čitanja i tumačenja Biblije pa se to razdoblje može nazvati dobom evangelika i eshatologije. Ključna figura pokreta je bio Anthony Ashley Cooper, sedmi grof od Shaftesburyja, čovjek izrazito predan vjeri i veliki zagovornik društvenih reformi, iako sin i nasljednik bogate plemićke obitelji. Isprva se zalagao za reformu institucija za mentalno oboljele, potom za ograničavanje dječjeg rada i poboljšavanje uvjeta odrastanja te, napokon, za restauraciju židovske domovine. Za razliku od Palmerstona, koji je rješavanje „židovskog pitanja“ vidio kao politički manevar, za lorda Shaftesburyja ono je predstavljalo religijski

²⁷ Indija je od stvaranja monopola Istočno-indijske trgovačke kompanije (*EIC*) na trgovinu s Istokom bila prioritet britanske vanjske politike. Ogromnoga industrijskoga i ljudskoga potencijala te naoko neiscrpnih izvorima luksuznih proizvoda, poput čaja, zlata, pamuka i opija, uvjetovala je prvenstvo među kolonijama za sve strane. Polovicom XX. stoljeća, nakon osamostaljenja Indije, Britanci su i dalje bili spremni vojno reagirati na svaku prijetnju njihovim vezama s njom, pa su tako napali Egipat kada je Nasser nacionalizirao Sueski kanal.

²⁸ *Porta*, kolokvijalan naziv za sultansku administraciju Istanbula.

problem najvišeg značaja. Smatrao je da je povratak Židova potreban kako bi Isus Krist mogao ponovno sići na zemlju, pobijediti Sotonu i vladati u miru. Kao predanom milenaristanu²⁹, Isusov drugi dolazak za njega je bio nešto čemu se pristupalo s krajnjom ozbiljnošću;

„Motivirani biblijskom mesijaničkom vjerom i uvjerenjem da je židovska zajednica u Izraelu potrebna za povratak Isusa od Nazareta, [kršćanski cionisti] su često bili mnogo više entuzijastični od Židova po pitanju postojanja židovske države“ (Ariel, 2006: 74).

Lord Shaftesbury je bio jedan od najvećih pokrovitelja britanskih društava za pomoć Židovima, njihovim misionarskim društvima te onome što bi se danas nazvalo lobijima. Zajedno s drugim uvjerenim evangelicima, uvjetovao je promjenu britanske politike, donošenje Akta o emancipaciji³⁰ te, u konačnici, donošenje Balfourove deklaracije. Nama je, ipak, najvažniji kao osoba koja je pritiskom na britansku vlast dovela do otvaranja prvog veleposlanstva na području Bliskog istoka. Uvijek zabrinuta za Židove pod osmanskom vlašću, lorda Shaftesburyja nije zanimalo što od njih može dobiti zauzvrat, diplomatski ili obavještajno, već njihovo puko preživljavanje i nastavak naseljavanja u prapostojbinu. Na njegovu i inicijativu drugih društava, sve više Židova je primano u britanske diplomatske ustanove prema statusu žrtve progona (Green, 2008). Najbolji primjer navedenoga pristupa dogodio se nakon tzv. Damaščanske afere.

U proljeće 1840., iz Damaska je nestao franjevački opat, otac Thomas, inače francuski državljanin. Za razliku od tadašnje Pruske i Velike Britanije, Francuska je bila pod utjecajem iznimno virulentnog antisemitizma, ne samo u nižim slojevima društva, već i na samom vrhu. Za njegov nestanak su optuženi židovski građani te je njih trinaestero privedeno, mučeno i ispitivano, od čega ih je tek devet preživjelo. Cijela istraga je bila usmjerena protiv Židova zbog sumnje na „krvnu klevetu“.³¹ Bijesne zbog nestanka i pretpostavljenog ubojstva svog građanina te prožete protužidovskom propagandom, francuske su vlasti bile spremne smaknuti osumnjičenike. Tek nakon zalaganja britanskog premijera, austrijskog veleposlanika i američkih vlasti stanje se smirilo. Važno je naglasiti da je konkretan istup bio utjelovljenje nagomilanih nezadovoljstava. S jačanjem europskih sila i slabljenjem

²⁹ Kršćani koji vjeruju u fizički povratak Isusa i uspostavljanje kraljevstva Božjeg na Zemlji.

³⁰ Zanimljivo je naglasiti da, iako je bio jedan najvećih zagovornika židovskog naseljavanja u Palestinu, nije podržavao napore za emancipacijom unutar Ujedinjenog Kraljevstva.

³¹ *Krvna kleveta*, uz deicid, je najčešća, i možda najgora, optužba po Židove. Njom ih se optužuje da provode opscene rituale za koje su potrebne ljudske žrtve i krv. Ta krv najčešće dolazi od djece, pa je time i optužba sadržavala tu stavku. Kao i većina antisemitskih optužbi, svoje korijene ima u Europi, a na Bliski Istok dolazi s misionarima. Nestali otac Thomas je bio franjevac, pripadnik reda, koji je došavši u Siriju i donio te glasine.

Osmanlija, kršćani na Bliskom Istoku (pogotovo libanonski) su postali nezavisniji i moćniji u odnosu na Židove i muslimane te su ih učestalije nego prije ponižavali i zasjenjivali. Dane okolnosti su bile pogodne za aferu. Ostatak osumnjičenih je na koncu pušten na slobodu, ali su posljedice bile dalekosežne, između ostalog jer su potaknule američke Židove tražiti potporu svoje zemlje bliskoistočnoj braći. U interesu jačanja globalnoga statusa, Sjedinjene Američke Države su se zauzele za zaštitu Židova i ukidanje propisa koji su se ticali krvne klevete. Europom se proširio val suosjećanja prema Židovima Bliskog istoka i šire te u kombinaciji s tadašnjim okolnostima doveo do stvaranja židovskih novina i organizacija poput dugovječnog pariškog *Izraelskog arhiva Francuske* i londonske *Židovske kronike*.³² Kako ćemo kasnije vidjeti, Damaščanska afera je bila među pokretačima transfera uloge zaštitnika Židova. Od ovog trenutka, američki, a ne britanski evangelici će biti među glavnim zaštitnicima židovskog naroda.

³² *Les Archives Israélites de France* i *The Jewish Chronicle* (<https://archive.ifla.org/IV/ifla66/papers/106-144e.htm>, pristupljeno 13. 6. 2018.)

SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE

Dok se za Veliku Britaniju može reći da je njezin odnos prema Židovima bio utemeljen na političkoj i gospodarskoj koristi s određenim vjerskim pobudama, isto je teško ustvrditi za Sjedinjene Američke Države. Iako se početni potezi, poput potpore Židovima tijekom Damasščanske afere, mogu protumačiti političkim, čak su i oni imali snažno vjersko utemeljenje.

Za prvi kontakt Amerike i Izraela može se smatrati 1620. godina i grad Plymouth u današnjoj saveznoj državi Massachusettsu. Mala skupina nezadovoljnika, zvanih puritanci, uputila se iz matične Engleske u Novi svijet. Bježeći od represije Anglikanske crkve, koja je za njih bila previše bliska katoličanstvu, osnovali su koloniju koja će biti jedan od prvih pokušaja stvaranja novog Izraela. Novi Izrael je barem nezgodan izraz. Prvi put se spominje u doktrini supstitucije Katoličke crkve. Ona postavlja Crkvu kao ustanovu cijeloga kršćanskoga puka, odnosno kao novi izabrani Božji narod, tj. Izrael. Doktrina zamjene (supstitucije) je bila na snazi dugi niz godina i jednim dijelom može poslužiti objašnjenju zašto u Katoličkoj crkvi nije bilo mnogo filosemita. S druge strane, etablirani protestanti, počevši s Martinom Lutherom, često nisu prihvaćali doktrinu zamjene, smatrajući da ona nema utemeljenja u Bibliji, već je dio katoličke tradicije. Protestantska misao dvojako pojmi novi Izrael.

Prva struja, puritanska, ne zamara se „židovskim pitanjem“, već sebe vidi kao nositelje duha Židova, a svoju domovinu kao novi Izrael. Radikalni protestanti, kojima puritanci pripadaju, u izvornim domovinama su bili spriječeni provoditi svoje naume. Među najboljim primjerima su ranije spomenuti puritanski naseljenici (*Pilgrims*)³³ i burski kalvinistički *voortrekkeri*, jer su se obje skupine potpuno poistovjetile s biblijskim Izraelcima. Puritanci su za temu važni ne samo zbog religijskih uvjerenja, već i zbog uloge u stvaranju Sjedinjenih Američkih Država. Kako bi opravdali odlazak, Anglikansku crkvu i kraljevsku vlast su prikazivali kao biblijskoga faraona – robovlasnika i izrabljivača – koji preko tuđih leđa gradi slavu. Isprva proganjani skupa s drugim neanglikanskim denominacijama: kalvinistima, katolicima i anabaptistima, identificirali su se sa Židovima. Iz njihove perspektive njihovi zahtjevi su bili skromni – dopustite nam štovati na onakav način, kakav nama odgovara (Skinner, 1979; Smith, 2003).

³³ Slično kao i sa slučajem Engleske i Velike Britanije na početku, namjeravam izmjenice rabiti pojam puritanca i naseljenika (Pilgrim), budući da su naseljenici bili puritanci, a najpoznatiji puritanci su bili naseljenici.

Englesko kraljevstvo je tek kraće vrijeme bilo neovisno po pitanju crkvenih pitanja i nije se moglo niti smjelo dopustiti da neka skupina podriva kraljevski autoritet³⁴. Unatoč tome što su bili progonjeni, puritanci su doživjeli kratkotrajnu afirmaciju dolaskom Olivera Cromwella³⁵ na vlast i uspostavom engleskog Commonwealtha. Po njegovoj smrti i dolaskom njegovoga sina na položaj protektora te kasnijom restauracijom monarhije pod Karlom II., puritanski snovi o Novome Cionu u Engleskoj su se raspršili.³⁶ Iz puritanske perspektive je vjerojatno i bilo bolje tako, jer su u Americi imali priliku krenuti od početka, gradeći od temelja, točno onako kako su smatrali da je Bog zamislio (Pieterse, 1991: 80-84). Iako su znali da predjeli³⁷ u koji su dolazili nisu nenaseljeni, imali su spremno opravdanje za naseljavanje. Kao što je Bog rekao Židovima da će doći u zemlju meda i mlijeka, ali da prvo moraju provesti četrdeset godina lutajući i pateći, tako su i puritanci u svojim nevoljama vidjeli dokaz Božje volje. Kako bi se pokazali vrijedni Božjeg izbora, morali su preživjeti godine patnje na hladnome sjeveru i uspjeti unatoč poteškoćama (Smith, 2003). Slijedeći principe Božjih zapovijedi Židovima, prisvojili su zemlju, zanemarujući starosjeditelje. Tko god živio u njihovome novome Kanaanu, morao je biti protjeran ili ubijen.³⁸ Iako ih nikada nije bilo dovoljno za opći sukob s američkim domorocima, onako kako su se, prema Bibliji, Židovi sukobili s Amorićanima te drugim kanaanskim plemenima, puritanci su se borili protiv njih i oimali im zemlju, koju su smatrali svojom. Prve puritanske zajednice mogu se smatrati, uz virđinijske plantaže, prvim temeljima američke nacije. Oni se nisu smatrali Amerikancima, ali se isto tako nisu niti nazivali podanicima engleske krune, sve dok ih je ona smatrala krivovjernima. Kroz godine je puritanizam postao sinonim za vjersku nesnošljivost³⁹, duboko

³⁴ Od raskida s Katoličkom crkvom, engleski, i kasnije britanski, monarh je poglavar Anglikanske crkve. Time su, pogotovo na samom početku, vjerski autoritet i vjerska moć vrlo čvrsto povezani s kraljevom političkom moći.

³⁵ Cromwell je bio uvjereni puritanac i Englesku je vidio kao novi Izrael. Njegova je vjera išla toliko daleko da je savjetovao vojnicima i zapovjednicima potraživati savjete po pitanjima vojne taktike i strategije u Bibliji.

³⁶ Godine 1649., nakon pobjede nad rojalističkom vojskom, Oliver Cromwell i njegova Nova vojska (*New Model Army*) proglašavaju Commonwealth. Nakon četiri godine i sukoba s parlamentom, Cromwell pretvara Commonwealth u Protektorat (*Protectorate*) kojem je on lord zaštitnik (*Lord Protector*), vrhovni i neprikosnoveni vladar. Po njegovoj smrti, na vlast dolazi njegov sin Richard, ali zbog nesuglasica s vojskom dolazi do unutarnje pobune i 1660. Karlo II. Stuart (katolik) Bredskom deklaracijom objavljuje da prihvaća englesku krunu, čime dolazi do restauracije monarhije u Engleskoj. Dvadeset osam godina kasnije, ponovo će izbiti revolucija, ovaj put Slavna, u kojoj će kuća Stuart biti svrgnuta i protestantizam će biti učvršćen na engleskom prijestolju.

³⁷ Originalni naum nije bio pristati na hladnom sjeveru Nove Engleske, nego bliže plodnim plantažama Virginije. Kasnije će se ispostaviti da je ishod te promjene bio povoljniji za puritance, barem iz toga razloga što je njihov narativ dokazan, a slava, koja je pratila uspjeh, bila još veća zbog svladanih teškoća.

³⁸ Ovo se najviše odnosi na prvotno osvajanja, za vrijeme Jošue.

³⁹ Iako donekle razumljivo, ironično je da se sekta, koja je zbog progona pobjegla na drugi kontinent, razvila u vjerski vrlo nesnošljivu skupinu. Pretpostavljam da je glavni uzrok tomu način tumačenja Svetoga pisma, a da povijesne okolnosti nastanka nisu imale dovoljno utjecaja. Također je vrijedno spomenuti da Amerika nije stvorena kao kršćanska nacija, iako je moguće da, kada današnji Republikanci (mahom evangelici) tako zборе,

nepovjerenje prema znanosti te skoro fundamentalistički pristup čitanju i tumačenju Biblije. Kasnije će se utopiti u moru drugih došljakih skupina i nastajućoj američkoj naciji, ali njihovi potomci će se hvaliti time da su prvi naseljenici.

Kako su godine prolazile, tako se i Amerika mijenjala. Od male kolonije u Plymouthu i plantaža u Virginiji, nastaje trinaest poznatih kolonija. Bivajući kolonijalnim podložnicima Velikoj Britaniji, one su sudjelovale u ratovima protiv Francuske i domorodačkih saveznika. Nakon Sedmogodišnjeg rata, Britanci nameću nove poreze kolonistima. Izravno ili ne,⁴⁰ dobiveni teritorij je pripao kolonijama, a nametnuti porezi su služili održavanju britanskih trupa na njihovom području, odnosno zaštiti. Amerikanci to nisu tako doživljavali, pa 1775. dižu pobunu protiv kolonijalnih gospodara i osam godina kasnije postaju neovisna nacija i suverena država.

Iako je važna za svaku priču koja se tiče naroda na njihovome području, povijest Sjedinjenih Američkih Država je poznata. One nisu utemeljene kao kršćanska nacija, već na liberalnim principima Francuske revolucije i britanskih mislilaca poput Johna Lockeja. Lockeovo trojstvo: život, sloboda i imovina, postalo je neslužbena himna nove nacije, koja je bila spremna primiti nove doseljenike. Prema Thomasu Jeffersonu, cijela nacija je trebala biti skupina mnogih malih i neovisnih poljoprivrednika. Nikakav kralj, pogotovo ne neki na drugom kraju svijeta, ne bi trebao biti iznad njih, već je vlast bila od naroda i Boga. Takav model nikad nije potpuno zaživio, jer nije bio pogodan za ispunjenje američkoga sna o uspjehu i stoga što je bio utemeljen na robovlasništvu. Kada je nastupila industrijalizacija i kasnija koncentracija industrije uz financijske krugove, tada su i Sjedinjene Američke Države počele nalikovati onima kakve ih danas poznajemo. Iako su u njoj živjeli i katolici, prevladavajuća religija je bila protestantska. Engleski doseljenici su bili mahom anglikanci te će od njih kasnije nastati Episkopalna crkva, Škoti donose prezbiterijanstvo, Irci katoličanstvo, a nizozemski trgovci kalvinizam i njegove radikalnije izdanke. U stopu s razvitkom industrije dolaze Skandinavci i Nijemci, donoseći luterizam i anabaptizam (Skinner, 1979; Smith, 2003). Takav splet liberalnih načela, nepostojanja središnjeg vjerskog autoriteta i širok geografski prostor doveo je do toga da u Sjedinjenim Američkim Državama postoje tisuće crkava, od pensilvanskih menonita, do srednjozapadnih putujućih šator-crkava.

zapravo govore o Plymouthu, a ne o ustavu. Naravno, tako opravdanje bi podrazumijevalo njihovo elementarno nepoznavanje povijesti.

⁴⁰ Pod neizravno dobivenim teritorijem mislim na onaj koji je oslobođen za buduću kolonizaciju. Razlikujem ga od teritorija koji je dodijeljen jednoj od strana mirovnim ugovorom, jer na njemu nije nitko živio. Ti teritoriji su bili u vlasništvu američkih domorodaca, koji će biti i najveće žrtve američke neovisnosti.

Većina njih začeta je za Drugog i Trećeg buđenja – vjerskih događaja koji su proizveli mnoge vjerske pokrete sjevernoameričkog kontinenta. Drugo buđenje je bilo potaknuto američkom neovisnošću, a okosnicu su činili propovjednici, koji su promicali svetu američku dužnost širenja kršćanstva i civilizacije kontinentom, makar i oružjem. Neki od njih su proricali kraj svijeta, smatrajući novonastalu američku naciju novim Izraelom i ispunjenjem uvjeta navedenih u Ivanovom Otkrivenju. Treće buđenje se poklopilo s Američkim građanskim ratom i imalo je dvije grane. Prva je doživljavala strahote rata i ropstva užasnima te se posvetila iskorjenjivanju ljudskih zala.⁴¹ Drugu čine evanđeoske crkve, nastale na temeljima starih učenja radikalnog protestantizma, u čijoj je srži bio novi način čitanja Biblije. Obje skupine će imati veliki utjecaj na židovsku populaciju Sjedinjenih Američkih Država, svaka na svoj način (Pietersee, 1991).

Evanđeoska eshatologija je zanimljivo polje proučavanja. Pobornici njezinih doktrina vjeruju da je drugi dolazak Isusa Krista stvarni događaj, koji će se zbiti u bližoj budućnosti. Druge etablirane crkve, pravoslavna, katolička ili državne protestantske crkve Europe, također naučavaju o Isusovom ponovnom dolasku, ali kod pripadnika evanđeoskih crkava postoji pojam uznesenja (*Rapture*), koji kod drugih načelno ne postoji. Kad pripadnik etablirane crkve kaže da očekuje uskrsnuće mrtvih, on načelno ne vjeruje da njegova djela taj događaj mogu na neki način prouzročiti, potaknuti ili ubrzati. Suprotno tome, jedan dio pripadnika evanđeoskih crkava vrlo je djelatna po pitanju drugoga dolaska Isusa Krista. Smatraju ga svojom dužnosti izazvati. Židovi su tu dužnost izgubili kada se, time što je Bog dopustio njihovo izgnanstvo, pokazalo da više nisu izabrani (Brog, 2006; Skarsaune, 2002).

Najveće seobe Židova prema Sjedinjenim Američkim Državama počinju u XIX. stoljeću, a potaknute su istim razlozima, koji su i druge doseljenike otputili prema Americi, prvenstveno željom za slobodom i to ne samo od središnjega političkog autoriteta, nego i gospodarskom slobodom o kakvoj sanjaju libertarijanci ili anarhokapitalisti. Židovi su maštali o slobodi od uvriježenih predrasuda i progona, o zemlji u kojoj će moći raditi, živjeti i štovati bez opasnosti te da će u Americi, u zemlji slobodnih i jednakih, moći biti potpuno ravni drugima. Zakasnili su dovoljno da svi oni koji su ih preduhitrili u tu zemlju prenesu i stare predrasude iz europskih domovina te ih amalgamiraju u američku nacionalnu kulturu (Cohen, 1979).

⁴¹ Jedan od primjera takve crkve je Mormonska crkva Josepha Smitha i Brigham Younga, nastala 1820-ih. Njihov bijeg u pustoš Utah je usporediv s onim puritanskih naseljenika 1620., koji su također bježali od nevjerničke represije središnje vlasti, želeći živjeti u miru. Osim toga što vjeruju da je anđeo Moroni Smithu dao zlatne ploče sa zapovijedima, jedna su od crkava koja je za sebe uvjerena da predstavlja novi Izrael.

Jedan od prvih susreta Židova s onime za što su smatrali da je ostalo iza njih, u Europi, bili su protestantski reformski pokreti. Kako sam već spomenuo, oni su se često borili protiv zala koja muče čovječanstvo, počevši od ropstva i rada nedjeljom, pa do konzumacije alkohola. Židovi su u tome vidjeli nametanje vrijednosti i običaja drugima. Strahovi su im se ostvarili: kršćanske norme nametnute su cijeloj populaciji, barem kada je riječ o radu nedjeljom. Židovima je zabrana predstavljala problem iz dva razloga: poslovnoga i religijskoga. Moguće je raspravljati koji im je od njih predstavljao veću brigu, ali ih je teško razdvojiti. Dok se određeni dio obrtnika i trgovaca odlučio ne raditi nedjeljom, Židovi su radili jer je njihov sveti dan i dan odmora subota. Tako su bili prisiljeni ne raditi dva dana tjedno, a da nitko nije htio proglasiti subotu umjesto nedjelje neradnom za Židove. Pozivi na takvo što su brzo bili karakterizirani protuameričkim.

Osim što su bili napadnuti zbog protivljenja nedjeljnom neradu, Židovima se spočitavao i gospodarski uspjeh. Zamjeralo im se što kao novopridošlice uspijevaju i žive od svojih novčarskih poslova bolje od prosječnog američkoga seljaka, čiji je prihod utemeljen na radu vlastitih ruku. Kako bi stvar bila ironičnija, kad bi se neki Židov pokušao baviti nekim drugim zanimanjem, prozivalo ih se za srozavanje ugleda tih struka i zanimanja te remećenje društvenoga red. Kao glavni okidač ovakvih stavova prema Židovima smatra se „...statusno rivalstvo i uski nacionalizam, uz Populiste i agrarni radikalizam“ (Cohen, 1979: 187).

Druga spomenuta struja američkih protestanata kojoj su eshatološka učenja bila prioritet, odlučila je pomoći Židovima. Njezini pripadnici smatrali su da, prema njemačkome principu, Židove treba pokrstiti, jer će tek tada moći ispuniti puni potencijal američkih građana, pri čemu se ponovno ukazuje na njihovo vjerovanje da je SAD utemeljen kao kršćanska država. Židovi su u velikom eshatološkom projektu američkih evanđeoskih kršćana trebali igrati glavnu ulogu. Njihova konverzija na kršćanstvo je bila tek početak. Osim što su ispunjavali vjersku dužnost širenja kršćanstva pokršćavanjem, protestanti su računali na činjenicu da Židovi moraju nastanjivati pradomovinu, pa ih se nije smjelo sve pokrstiti, već je određeni broj najuspješnijih trebalo ponovno naseliti na Bliski istok (Philips, 2008). Zamisli tog projekta se oslikavaju i u američkom uplitanju u rješavanje Damaščanske krize, gdje, zajedno s Britancima od Osmanskoga carstva traže veća prava za Židove i dopuštenje za njihovo ponovno doseljavanje. Iako su znali da novi Izrael neće nastati brzo, bili su zadovoljni time što je bilo izgledno da nekada hoće, pa su bili uporni. Kada nastane, smatrali su, sve preostale Židove treba tamo preseliti, kako bi što prije započeli izgradnju Trećeg hrama. On je važan jer od rušenja Drugog hrama 70. g. n. e. Židovi nisu imali središnji hram za molitvu i mjesto

za čuvanje ploča s Božjim zapovijedima. Koliko su diljem svijeta podizane sinagoge bile tek nadomjestak izvornome hramu, vidi se i iz pashalne molitve: „Sljedeće godine u Jeruzalemu.“

Problem Hrama je prvenstveno bio, a i danas je, lokacijski. Naime, na pretpostavljenom mjestu Drugog hrama sada stoje džamija Al-Aksa i Kupola na stijeni. Prije izgradnje Hrama bilo bi potrebno srušiti oba svetišta, a nakon Meke i Medine, Jeruzalem predstavlja treće najsvetije mjesto za muslimane. U Al-Aksu je, prema predaji, Muhamed prenesen tijekom Noćnog putovanja iz Meke, a sa stijene pod Kupolom se uspeo na nebo. Evanđeoskim kršćanima je bilo stalo da Židovi imaju sveto mjesto štovanja, ali rušenje muslimanskih svetišta bi dovelo vjerojatno do globalnog sukoba. Ali, evanđeoska eshatologija poznaje potpunu kronologiju kraja svijeta, navedenu u Scofieldovoj Bibliji. Kronologija počinje s:

„Uznesenjem prave Crkve dok će Zvijer vladati oživljenim rimskim carstvom, a Antikrist će biti na čelu odmetnute crkve. Židovi koji su se u nevjericu vratili u zemlju Izrael, će obnoviti Hram koji će Zvijer oskrnaviti kad ih prevari i zatraži da ga štuju. Nakon toga dolazi Velika patnja, puna nikad dotad zamišljenih vrsta ljudske patnje. Ostalih 144 tisuće Židova će prihvatiti Isusa kao Mesiju i propovijedati evanđelje svijetu, ali dvije trećine će postati mučenici, a odmetnuta Crkva će biti uništena. Na kraju svega, carstvo Zvijeri će napasti Izrael tokom Armageddonske bitke, ali Isus će se slavno vratiti da uništi snage Zvijeri. Sudit će ne-Židovima temeljem odnosa prema Izraelu, svi preživjeli Židovi i nežidovi će ga prihvatiti kao Mesiju, skupiti Židove u Izraelu te vladati svijetom iz Jeruzalema sljedećih tisuću godina“ (Philips, 2008: 345 – 346).

Bitno je naglasiti suprotnost u tumačenju Kraljevstva nebeskog kod evanđeoskih kršćana i etabliranih religija, prvenstveno po pitanju njegove opipljivosti tj. jesu li amilenijalisti, poslijemiljenijalisti ili prijemiljenijalisti.⁴²

Najbliže ostvarenju plana došlo se nakon pojavljivanja televizijskih evanđeoskih kršćana (*televangelist*), poput Pata Robertsona, to jest evanđeoskih propovjednika čiji je glavni medij televizija. Ona je omogućavala širu publiku za njihove propovijedi, što je bilo dostatno da evanđeoski pokret eksponencijalno poraste što po prepoznatljivosti, što po moći utjecanja na

⁴² Amilenijalisti vjeruju da je tisućljeće (milenij) simboličan ili već realiziran i odnosi se na raj gdje duše umrlih vladaju s Kristom (Augustin, Luther, Calvin, Berkhof). Poslijemiljenijalisti vjeruju u doslovno ili simboličko razdoblje od tisuću godina tijekom kojeg će Crkva nadvladati Zlo, prije nego se Krist vrati (George Whitefield, Jonathan Edwards). Prijemiljenijalisti vjeruju da će se Krist vratiti da spasi Crkvu od Zla i vladati tisuću godina na Zemlji (Darby, Scofield, Chafer, Ryrie) (Sizer, 2010: 130).

javno mnijenje i oblikovanje državne politike (Ariel 2006; Conger 2010; Green, Rozell, Wilcox 2001). Jedan od najboljih primjera toga je Klub 700: “koji je 1966. godine postao glavni program Kršćanske mreže [...], koja je kasnije prodana Obiteljskom kanalu, kojeg je kupio Fox i na kraju ga prodao Disneyju“ (Gormly, 2005: 256). Robertson i njegovi nasljednici su spajali socijalni konzervativizam Republikanske stranke s verzijom kršćanstva Sudnjega dana. Kad su shvatili koliko su moćni te koliko su im se prinosi od darivanja povećali, počeli su vršiti stvarni pritisak na američke političare. To je kulminiralo osnivanjem koalicije Moralne većine (*Moral Majority*) te izborom predsjednikā Cartera, Reagana, Clintona i Busha mlađeg. Kako su Carter i Clinton bili loš izbor za provedbu plana, a Reagan se slagao s političkim aspektima, Bush mlađi je pristao uz evanđeosko kršćanstvo Juga i, iako nikad nije izražavao namjeru pokršćavanja Židova, već samo naglašavao zajedničku judeokršćansku baštinu i političke prednosti savezništva, njegovo glasačko tijelo je naslućivalo pravo značenje američkog pristajanja uz Izrael. Moglo bi se reći da je doseg evanđeoskog kršćanstva na međunarodnoj pozornici bio najveći s osnivanjem Međunarodnog kršćanskog veleposlanstva u Jeruzalemu (*International Christian Embassy in Jerusalem, ICEJ*) i sve češće pobjede desničarskog Likuda na izborima u Izraelu. ICEJ je organizacija, koja je trebala promicati suradnju Izraela i Sjedinjenih Američkih Država spajajući izraelske političare s mogućim američkim darivateljima. Menachem Begin, osnivač Likuda, nije odbio svesrdnu podršku Amerike. Ponekad je bio skeptičan po pitanju motiva svojih evanđeoskih darivatelja, pogotovo kad bi počeli propovijedati o približavanju kraja svijeta, ali kao spretan političar, kojemu je trebala svaka pomoć, nije bio pretjerano izbirljiv (Shindler, 2000).

ZAKLJUČAK

Pitanja antisemitizma i filosemitizma su i danas problematična zato što se u Zapadnom svijetu može primijetiti ponovni porast prijezira prema Židovima i Izraelu. Takav sentiment je bio za očekivati, jer se od 1967. stav Zapada prema Izraelu mijenja nakon zapanjujuće pobjede u Šestodnevnom ratu, kada Izrael prestaje biti žrtva i branjenik, a postaje država sposobna zauzeti se za sebe (Machairan, 2017: 5 – 6). S druge strane, Arapi na izraelskome teritoriju postaju potlačeni i oni čija prava su ugrožena, pa je relativno shvatljivo da Zapad razvija sklonost prema Arapima kakvu do sada nije gajio. To se može povezati i s padom broja praktičnih vjernika u Europi, za razliku od Sjeverne i Južne Amerike te Azije, gdje evanđeoski kršćani imaju sve više sljedbenika. Stvari usložnjava i stanje na Bliskom Istoku, koje je zapravo slično onome u doba Pata Robertsona: Izrael je pobjednik, ali istovremeno i ugroženik, a Damoklov mač rata svima jednako visi nad glavom. Konstantno potpirivanje vatre s izraelske i američke desnice ne pomaže smirivanju strasti. Cijelo stanje odnedavno otežava i predsjednik Donald Trump s odlukom o preseljenju američkog veleposlanstva u Jeruzalem. To pitanje je samo po sebi problematično, jer iako Izrael smatra cijeli Jeruzalem svojim glavnim gradom, OUN i međunarodna zajednica ne dijele mišljenje. Uz pretpostavku da predsjednik Trump ne vjeruje u približavanje sudnjeg dana, ali da svjestan da su mu evanđeoski kršćani jedna od najstabilnijih glasačkih skupina, shvatljivo je zašto ih na različite načine pokušava zadržati uz sebe, pa tako i vođenjem izrazito proizraelske politike. Tu se očituje potpora evangelika, kojima ne smetaju skandali,⁴³ jer u njima vide odraz propasti viših i sebi suprotnih slojeva društva, koje oni i inače smatraju protivnicima:⁴⁴ politički, društveni liberali, promicatelji alternativnih načina života. Kao i Bushevo, Trumpovo glasačko tijelo smatra da zna što namjerava postići preseljenjem veleposlanstva, pa stoga pozdravljaju taj korak. U svijetu je dotična odluka naišla na različite reakcije, ali većina onih koji je podržavaju, čine to, smatram, iz političkih pobuda, time misleći na potrebu za boljim odnosima sa Sjedinjenim Američkim Državama. Općenito smatram da takve stvari iz eshatoloških razloga podržava mali broj ljudi, pogotovo na prostoru Europe.

⁴³ Vidjeti članak iz *The Atlantic* naveden u literaturi u kojemu se podastiru rezultati istraživanja Instituta za istraživanje javne religije. Autor članka pokazuje da su evanđeoski Amerikanci najčvršća baza Donalda Trumpa i da njihova potpora ostaje skoro nepromijenjena unatoč mnogim skandalima, seksualne prirode ili u slučaju davanje prešutne potpore rasističkim prosvjedima.

⁴⁴ U određenim slučajevima se ova riječ može biti zamijenjena neprijateljem. U slučaju medija i medijskih elita, sam predsjednik Trump ih je nekoliko puta nazvao „neprijateljima američkog naroda“. Iako je kasnije rekao da nisu svi mediji neprijatelji, sama izjava još uvijek ima značaja. Vidjeti članke iz *New York Times* i *Times of Israel* navedene u literaturi ili Twitter profil g. Trumpa na kojem su takve objave česte.

LITERATURA

Ariel, Yaakov (2006) An Unexpected Alliance: Christian Zionism and Its Historical Significance. *Modern Judaism*, 26 (1), 74 – 100.

Brog, David (2006) *Standing with Israel*. Lake Mary: FrontLine.

Chazan, Robert (1987) *European Jewry and the First Crusade*. Oakland: University of California Press.

Clark, Christopher (2008) *Iron kingdom: the rise and downfall of Prussia, 1600-1947*. Belknap Press of Harvard University Press

Cohen, Naomi W. (1979) Antisemitism in the Gilded Age: The Jewish View. *Jewish Social Studies*, 41 (3/4), 187 – 210.

Conger, Kimberly (2010). A Matter of Context: Christian Right Influence in U.S. State Republican Politics. *State Politics & Policy Quarterly*, 10(3), 248-269.

Garnett, George (2010) *The Norman Conquest A Very Short Introduction*. Oxford University Press, USA

Gormly, Eric (2005) Evangelical Solidarity with the Jews: A Veiled Agenda? A Qualitative Content Analysis of Pat Robertson's 700 Club Program. *Review of Religious Research*, 46 (3), 255 – 268.

Green, Abigail (2008) The British Empire and the Jews: An Imperialism of Human Rights? *Past & Present*, (199), 175 – 205.

Green, John, Rozell, Mark, & Wilcox, Clyde (2001). Social Movements and Party Politics: The Case of the Christian Right. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(3), 413-426.

Haynes, Stephen R. (1994) Christian Holocaust Theology: A Critical Reassessment. *Journal of the American Academy of Religion*, 62 (2), 553 – 585.

Herzog, Dagmar (1995) Carl Scholl, Gustav Struve, and the Problematics of Philosemitism in 1840s Germany: Radical Christian Dissent and the Reform Jewish Response. *Jewish History*, 9 (2), 53 – 72.

Jambrek, Stanko (2007) *Leksikon evanđeoskog kršćanstva*. Zagreb: Bogoslovni institut.

- Kaplan, Marion (1993) Antisemitism in Postwar Germany. *New German Critique*, (58), 97 – 108.
- Levenson, Alan (1996) Philosemitic Discourse in Imperial Germany. *Jewish Social Studies*, 2 (3), new series, 25 – 53.
- Machairan, Dimitrios (2017) The strategic and political consequences of the June 1967 war. *Cogent Social Sciences* (2017), 3: 1299555
- Megoran, Nick (2010) Towards a geography of peace: Pacific geopolitics and evangelical Christian Crusade apologies. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 35 (3), new series, 382 – 398.
- Nederveen Pieterse, Jan (1991) The History of a Metaphor: Christian Zionism and the Politics of Apocalypse. *Archives De Sciences Sociales Des Religions*, 36 (75), 75 – 103.
- Philips, Elizabeth (2008) 'We've Read the End of the Book': An Engagement with Contemporary Christian Zionism Through the Eschatology of John Howard Yoder. *Studies in Christian Ethics*. 21 (3), 342 - 361
- Shindler, Colin (2000) Likud and the Christian Dispensationalists: A Symbiotic Relationship. *Israel Studies*, 5 (1), 153 – 182.
- Smith, Anthony D. (2003) *Chosen peoples*. Oxford University Press
- Skinner, Quentin (1979) *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge University Press
- Skarsaune, Oskar (2002) *In the shadow of the temple: Jewish influences on early Christianity*. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Weir, Todd H. (2013) The Specter of "Godless Jewry": Secularism and the "Jewish Question" in Late Nineteenth-Century Germany. *Central European History*, 46 (4), 815 – 849.

INTERNETSKI IZVORI

<https://archive.ifla.org/IV/ifla66/papers/106-144e.htm> (pristupljeno 13. 6. 2018.)

<https://www.theatlantic.com/politics/archive/2018/04/white-evangelicals-cant-quit-donald-trump/558461/> (pristupljeno 5.8.2018.)

<https://www.nytimes.com/2018/07/19/business/media/trump-media-enemy-of-the-people.html> (pristupljeno 5.8.2018.)

<https://www.timesofisrael.com/trump-calls-media-enemy-of-the-american-people/> (pristupljeno 5.8.2018.)

SAŽETAK

Filosemitizam je pojam koji označuje opću naklonost Židovskome narodu, a koji se s vremenom proširio tako da obuhvaća i podršku državi Izrael. Za razliku od antisemitizma, njemu oprečnoga pojma, filosemitizam nije jednoznačan ni pojam povijesno ujednačenoga značenja. U ovome radu će biti dana povijesno-politička pozadina filosemitizma u carskoj Njemačkoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama, a usporedno s time će biti predstavljen i antisemitizam, koji je bio čest katalizator usponima i padovima filosemitizma. Također će biti razlučeni pojmovi filosemitizma i kršćanskog cionizma, koji se isprva mogu činiti podudarnima te će biti razjašnjena eshatološka i politička opravdanja naklonjenosti Židovima, odnosno proizlazi li ona iz religijskih uvjerenja ili iz neke društveno-gospodarske koristi.

KLJUČNE RIJEČI

Filosemitizam, antisemitizam, Njemačka, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države.